

RESEARCH OF THE PROBLEM OF CHILDREN WITH SPEECH DISORDERS IN PRIMARY CLASS STUDENTS BY FOREIGN SCIENTISTS

Mirzahmatov Bahodir Bahromboy ugli
Chirchik State Pedagogical University

ABSTRACT

The article talks about the research of foreign scientists on the problem of children with speech disorders in elementary school students.

Key words: primary education. Speech therapy, speech development, foreign scientists,

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA NUTQI BUZILGAN BOLALARNING MUAMMOSINI XORIJIY OLIMLAR TOMONIDAN TADQIQ ETILISHI

Mirzahmatov Bahodir Bahromboy o'g'li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

ANNOTATSIYA

maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqi buzilgan bolalarning muammosini xorijiy olimlar tadqiq etilishi haqida gap brogan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim. Logopediya, nutq rivolanishi, xorijiy olimlar,

Nutqning kam rivojlanganligini birinchi marta A. Kussmaul (1879) va R. Koen (1888) tasvirlab bergan. Ikkala muallif ham eshitish nuqsonlari, aql va boshqa tashqi omillar ta'sirida kamaymaydigan nutqning birlamchi rivojlanmagan holatini tasvirlab berdi. Bugungi kunda, ushbu muammoga bag'ishlangan juda ko'p ishlarga qaramay, birlamchi nutqning rivojlanmaganligining umumiy qabul qilingan ta'riflari hali ham mavjud emas, uning mohiyati va mexanizmlari haqida turli xil fikrlar mavjud, bu esa tartibsiz terminologiyaga olib keladi. Turli mualliflar tomonidan bir xil nutq buzilishi o'ndan ortiq nomga ega bo'lishi mumkin. Bu ko'p jihatdan bolalarda nutq buzilishlarini belgilash uchun ikkita parallel mavjud kategorik tizimlarning mavjudligi bilan bog'liq - psixologik-pedagogik va klinik (logopediyada - klinik va pedagogik). Dastlab, nutq buzilishlari klinik pozitsiyalardan ko'rib chiqildi (M.E.Xvattsev, F.A.Pay, O.V.Pravdina, S.S.Lyapidevskiy, B.M.Grinshpun va boshqalar), keyin nutq buzilishlarini tasniflashning psixologik-pedagogik kontseptsiyasi paydo bo'ldi, bu esa mexanizmlar va terminologiyaning boshqa modellarini keltirib chiqardi. . Tadqiqotning so'nggi yo'nalishi so'nggi o'ttiz yil ichida ustuvor yo'nalishga aylandi.

Klinik yo'nalish muammoning alohida ko'rinishi bilan ajralib turadi. Nutqning kam rivojlanganligi ma'lum alomatlar, etiologiya va patogenezi bo'lgan rivojlanish anomaliyasining bir turi sifatida qaraldi. Ushbu yondashuv tufayli dizatriya, rinolaliya, alaliya va boshqalar kabi nutq anomaliyalari aniqlandi va tavsiflandi. Bolalarda nutqning sust rivojlanishining tabiati haqidagi g'oyalar tibbiy-biologik sikl fanlari nuqtai nazaridan, o'rtalarga qadar rivojlangan. 20-asrda sezilarli o'zgarishlarga duch kelmagan, ammo mazmuni sezilarli darajada o'zgargan. klinik toifalar

Psixologik-pedagogik kontseptsiya bolalarda nutqning rivojlanmaganligini til normasi bilan solishtirganda til jarayonlarini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi. Shu nuqtai nazardan, bugungi kunda nutqning rivojlanmaganligi fonologik, leksik, grammatik xususiyatlar tasvirlangan.

Rus nutq terapiyasida bolalarda nutqning kam rivojlanganligini lingvistik tahlil qilishning birinchi jiddiy urinishi V.K. Orfinskaya (1962). U kattalardagi afaziya shakllariga o'xshash bolalarda alaliya turlarini ajratishni taklif qildi. Tadqiqotchilar E.F. Sobotovich va V.A. Kovshikova (1985) motor alaliyani psixologik va lingvistik nuqtai nazardan ko'rib chiqdi. Ular motor alaliyani til buzilishi sifatida tavsifladilar. Uning alomatlarini sifatida quyidagilar aniqlandi: fonologik, leksik, sintaktik va morfologik kasalliklarning kombinatsiyasi, ekspressiv va ta'sirchan nutqning rivojlanish darajasi o'rtasidagi ikkinchisining foydasiga dissotsiatsiya, tartibsiz tovush almashtirishlarning mavjudligi, fonetik xususiyatlarning dissotsiatsiyasi. ajratilgan tovushlarni takrorlash va o'z-o'zidan nutqda va hokazo. Bolalarda nutqning kam rivojlanganligini o'rganishga psixologik-pedagogik yondashuv R.E. Levina (1968). U boshqa mualliflar (S.N.Shaxovskaya, L.F.Spirova, N.A.Nikashina, A.V.Yastrebova) bilan birgalikda nutqning fonetik rivojlanmaganligi, nutqning fonetik-fonemik rivojlanmaganligi va nutqning umumiy rivojlanmaganligi kabi shakllarini ajratib ko'rsatdi. Bir qator ekspertlarning fikriga ko'ra, bu urinish butunlay muvaffaqiyatli bo'lmadi, chunki. nutqning umumiy rivojlanmaganligi uchun differentsial diagnostika uchun aniq va aniq mezonlar ishlab chiqilmagan. Biroq, bu yo'nalishda boshqa tadqiqotlar bo'lmaganligi sababli, nutqning umumiy rivojlanmaganligi haqidagi g'oyalar zamonaviy logopediya darsliklarida aks ettirilgan pozitsiyalarda qoldi. Ijobiy tomoni shundaki, tadqiqotchilar nutqni til buzilishidan ajratishga harakat qilishdi. Bu muammo kam o'rganilganligicha qolmoqda, til tizimi va nutqning funksional tizimi tushunchalari ko'pincha chalkashib ketadi va hokazo.

В зарубежных исследованиях по этой проблеме наблюдается существенное отличие от российской логопедической школы: авторы терминологически разграничивают нарушения языка и нарушения речи. Типы недоразвития языка или речи выделяются на основе количественных показателей, полученных способом тестирования. Главным диагностическим признаком является отставание тестовых показателей языкового развития от нормы, превышающее одно стандартное отклонение от средней, и наличие диссоциации между показателями языкового развития и уровнем развития невербального интеллекта. Существуют разные точки зрения на признаки, характерные для нарушения языковых функций. Одни авторы считают необходимым признаком нарушение понимания речи, другие относят к языковым расстройствам исключительно экспрессивную сторону речи. А расстройством речи считается лишь нарушение фонационного оформления высказывания, т.е. нарушения звукопроизношения.

Bolalarda nutqning kam rivojlangan mexanizmlari logopatologiyaning eng kam o'rganilgan sohasini ifodalaydi. Ular odatda ikki jihatdan ko'rib chiqiladi: sabab mexanizmlari - nutq faoliyatini rivojlantirishning psixofiziologik shartlari va ularning buzilishi oqibatlari va bolalarda nutqning rivojlanmaganligining ma'lum shakllarida til qobiliyatlarini shakllantirishning til mexanizmlari. Birinchi jihat nazariy va amaliy tahlildan o'tkazildi, ikkinchisi esa umuman ishlab chiqilmadi.

Ontogenezda sensorimotor asos masalalari juda yaxshi o'rganilgan. Ma'lumki, nutqning normal rivojlanishi uchun asosiy shartlar quyidagilardir: eshitishning barcha darajalarida saqlanishi va eshitish va eshitish nutqi gnozining o'z vaqtida etukligi, artikulyar motorikani innervatsiya bilan ta'minlash, artikulyar praksisning o'z vaqtida etukligi. Eshitish qobiliyatining buzilishi (hatto kichik bo'lsa ham) chuqur rivojlanmaganligi, birinchi navbatda nutqning talaffuz tomoni va keyinchalik leksik-grammatik sohaning sababi bo'lishi mumkin. N.X. Shvachkin, V.I. Beltyukov va boshqa bir qator tadqiqotchilar nutqni rivojlantirishda vosita analizatorining etukligida juda muhim rol o'ynashini isbotladilar. Zamonaviy kontseptsiyalarga muvofiq, vosita analizatorining etuklik darajasi umumiy vosita etukligining xususiyatlari, og'zaki amaliyot holati va artikulyar praksisning etukligi bilan baholanadi. Artikulyar mushaklarning qisqarish qobiliyatini yoki ularning ohangini buzish nutqning barcha fonetik elementlarining shakllanishining qo'pol buzilishiga olib keladi: prosodiya, undoshlar va unilarning ko'rinishini takrorlash. Klinik tasnifda bu dizartriya deb ataladi.

Dizontogenezning kognitiv mexanizmlarini o'rganish muammosi L.S.ning ko'plab ishlarining mavzusidir. Vygotskiy, A.N. Leontiev, A.M. Shaxnarovich va boshqalar. Nutq ontogenezi bosqichlarini psixik funksiyalarning yetilishi bilan bog'liq holda ko'rib chiqdilar. Agar til va nutq kognitiv funktsiyalar deb hisoblanasa, u holda tilni o'zlashtirish kognitiv rivojlanish bilan bir xil qonuniyatlarga amal qilishi kerak. A.R. Luriya va A.M. Shaxnarovich kognitiv omillarning ta'siri ko'proq lug'at va grammatika shakllanishida topilganligini ta'kidledi. Adabiyotda ushbu muammoning etarlicha keng yoritilishiga qaramay, fan savolga aniq javob bermaydi: kognitiv mexanizmlar bolaning til kompetensiyasini shakllantirishda qanday o'rinni egallaydi.

Klinik va psixologik tadqiqotlar nutqi kam rivojlangan bolalarda intellektual etishmovchilik belgilarini bir necha bor aniqladi. Shu asosda ba'zi olimlar intellektual va lingvistik yetishmovchilik (R.A. Belova-David, V.V. Kovalev va boshqalar) o'rtasidagi sababiy bog'liqlik haqida gapira boshladilar. Biroq, R.E. Levina, G.V. Gurovets, I.T. Vlasenko nutqi kam rivojlangan bolalarda intellektual buzilishlarning ikkilamchi tabiati haqidagi farazni ilgari surdi, bu L.S. Vygotskiy fikrlash va nutq o'rtasidagi ajralmas o'zaro bog'liqlik va birlamchi va ikkilamchi buzilishlar haqidagi ta'limot haqida. Nutqning kam rivojlanganligidagi intellektual nuqson haqida yana bir nuqtai nazar mavjud bo'lib, unda birinchisi nutqqa bog'liq bo'lmagan patogenezi mustaqil buzilish deb hisoblanadi (E.I. Kirichenko, A.N. Kornev). Aqli zaif bolalar nutqning rivojlanishini o'rganish bo'yicha ko'plab ishlar aqliy zaiflik va aqliy zaiflikda nutq rivojlanishi deyarli har doim anormal ekanligini ko'rsatadi (V.G. Petrova, S.Ya. Rubinshteyn, E.F. Sobotovich, G.N. Raxmakova va boshqalar). Tadqiqotlarga ko'ra, aqliy zaif bolalarda nutq patologiyasi 40% dan 95% gacha bo'lgan hollarda topilgan. Buzilish tuzilishida birinchi sinf o'quvchilarida tovush talaffuzidagi nuqsonlar 50-70% hollarda, leksik va grammatik buzilishlar - 30-40% hollarda, sintaktik darajadagi buzilishlar 60% bolalarda qayd etilgan. . Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, aqliy rivojlanish ko'pincha miyaning organik shikastlanishi natijasida yuzaga kelganligi sababli, savol noaniq bo'lib qolmoqda: bunday hollarda nutqning rivojlanmaganligi nutq mexanizmlarining shikastlanishi yoki intellektual etishmovchilik ta'siridan kelib chiqadimi?

Klinik va eksperimental tajriba shuni ko'rsatadiki, kasallik holatining har qanday sabablari faqat ma'lum ichki sharoitlar mavjud bo'lganda patologik o'zgarishlarni keltirib chiqaradi.

Bularga irsiy omillar, tananing immunologik va reaktiv xususiyatlari, miya to'qimalarining yosh va jinsiy xususiyatlari, ularning qarshiligi va plastisitivligi, miya neyrodinamikasining tabiati, ya'ni. konstitutsiya deb ataladigan xususiyatlar majmui. Bu erda siz ilgari o'tkazilgan kasalliklarning mumkin bo'lgan oqibatlarini qo'shishingiz mumkin.

Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, birlamchi nutqning kam rivojlanganligi polietiologik kasallik bo'lib, irsiy omillar etakchi rol o'ynaydi. Anamnestik ma'lumotlarni tahlil qilganda, tekshirilgan bolalarning deyarli yarmida ota-onalar yoki bobo-buvilar nutqida buzilishlar (tovush talaffuzining buzilishi, duduqlanish, nutqning kech paydo bo'lishi) bilan og'riqligi aniqlandi. Qizig'i shundaki, aksariyat hollarda meros otaning chizig'idan o'tgan.

Ko'pgina tadqiqotchilar o'z asarlarida nutqi rivojlanmagan bolalarga ko'plab ekzogen ta'sirlarni qayd etdilar. E.F.ning tadqiqotida. Sobotovich (1970), masalan, tili polimorf bo'lgan 104 bolaning anamnestik ma'lumotlarini hisobga olgan holda: homiladorlik paytida ona kasalliklari - 13%, ota-onalarning alkogolizmi - 6%, rezus konflikti - 9%, homiladorlik xavfi - 5%, erta tug'ilish - 8%, tug'ruq paytida homilaning asfiksiyasi - 30%, bir yoshgacha bo'lgan bolaning og'ir kasalliklari - 25%, hayotning birinchi yillarida "kichik xavflar zanjiri" - 27%. N.B. Bushanskaya va R.A. Aleksikov nutqi kam rivojlangan bolalar namunasida (843 kishi) anamnezda ob'ektlarning 50 foizida homiladorlik yoki tug'ish patologiyasi, 25 foizida esa hayotning birinchi yilidagi og'ir kasalliklar qayd etilgan. 1]. G.V.ning so'zlariga ko'ra. Gurovets, vosita alaliyasi bo'lgan bolalarning 60% onaning homiladorligi patologiyasiga ega va ularning barchasida tug'ilish patologiyasi mavjud. V.A.ning so'zlariga ko'ra. Kovshikovning so'zlariga ko'ra, nutqning birlamchi rivojlanishining bir xil shakli bilan homiladorlik patologiyasi 92%, abort xavfi - 13%, tug'ilish patologiyasi - 67%, tug'ruq paytida homilaning asfiksiyasi 66% hollarda qayd etilgan. . Ushbu va boshqa tadqiqotlar polietiologik tabiatni - bir nechta ekzogen xavflar va irsiy yuklarning kombinatsiyasini - nutqning birlamchi rivojlanmaganligini tasdiqlashga imkon beradi [8, 10].

Yozuv buzilishlarining etiologiyasida kech ta'sir etuvchi patogen omillar muhim rol o'ynaydi. Erta ontogeneznining har bir asorati keyingi asoratlar xavfini oshirishi haqida dalillar mavjud. Bundan tashqari, patogen ta'sirlar rivojlanayotgan miyaga boshqa ta'sir mexanizmiga ega. Xorijiy tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, nutq rivojlanishining umumiy yo'nalishi, asosiy til va nutq malakalarini o'zlashtirish ketma-ketligi nutqi sust rivojlangan bolalarda bo'lgani kabi. Shu munosabat bilan savol muhokama qilinmoqda: o'ziga xos til buzilishi nutq tizimining sekin rivojlanishi yoki uning patologik rivojlanishimi? G'arb adabiyotida bu muammoga ikki xil qarash mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar buni kechiktirilgan deb hisoblashadi, lekin til qobiliyatlarini shakllantirish qonuniyatlari nuqtai nazaridan normal rivojlanish (L. Leonard, 1979, Miller, 1991). Taqdim etilgan nuqtai nazar o'ziga xos til buzilishi bo'lgan bolalar sog'lom bolalarning nazorat guruhi bilan taqqoslangan tajribalarga asoslangan. Mualliflarning xulosasiga ko'ra, til va nutq rivojlanmagan bolalarda til kompetensiyasining shakllanishi tilning barcha darajalarida sekinroq va sinxron tarzda sodir bo'ladi, ya'ni. "lingvistik infantilizm" kabi bir narsa sodir bo'ladi. Boshqa tadqiqotchilar nazorat guruhi uchun og'zaki bo'lmagan IQga ega bo'lgan bolalarni tanladilar, ular muayyan til nuqsonlari bo'lgan bolalar bilan bir xil edi. Sintaksis va morfologiyada juda ko'p sezilarli farqlar topildi. Ushbu tajribalarga asoslanib, ushbu tadqiqotchilar guruhi o'ziga xos til buzilishi nutqning patologik rivojlanishi ekanligini ta'kidlaydilar (Fletcher P., 1991). Ushbu nuqtai nazarlarning har biri

mavjud bo'lish huquqiga ega, faqat ularning har biri nutqning kam rivojlanishining ma'lum klinik shakllari uchun amal qiladi.

Zamonaviy klinik va eksperimental psixologik ma'lumotlar nutqning rivojlanmagan ayrim shakllarida ham kognitiv funktsiyalar, ham til qobiliyatlari rivojlanishida nomutanosiblik, nomutanosiblik mavjudligini ko'rsatadi. Ushbu nomutanosiblik ikki yildan sakkiz yilgacha bo'lgan davrda eng aniq namoyon bo'ladi. Maktabgacha ta'limning oxirida - maktab davrining boshida aqliy va nutq funktsiyalarining kechikish shakllanishi hodisalariga "defitsit rivojlanishi" (V.V. Kovalev) deb ataladigan ko'rinishlar qo'shiladi. Bu og'zaki muloqotning pastligi bilan bog'liq bo'lib, bu umidsizlik holatini keltirib chiqaradi, bu esa, o'z navbatida, shaxsning shakllanishida o'zgarishlarni keltirib chiqaradi.

Bolalarda nutqning kam rivojlanganligi bo'yicha tadqiqotlarni ko'rib chiqish bir qator muammolar va muammolarning etarli darajada rivojlanmaganligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar qismlarga bo'lingan va muammoning tor o'ziga xos nuqtai nazarini aks ettiradi. Va nutq terapiyasi bir vaqtning o'zida bir nechta fanlar chorrahasida bo'lganligi sababli, muammoni kompleks tarzda - psixologiya, tilshunoslik, tibbiyot, fiziologiya nuqtai nazaridan aks ettiradigan bunday tadqiqotlar kerak.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, etiopatologik nuqtai nazardan, nutqi kam rivojlangan bolalar heterojen guruhni tashkil qiladi. Ba'zi hollarda bu holatlar genetik tabiatning natijasidir, boshqalarida har qanday zararning belgilari, psixorganik va psixopatologik alomatlar aniq namoyon bo'ladi. Bu erda ham nutq, ham intellektual etishmovchilik ko'p sonli patogen omillar va mexanizmlarning murakkab o'zaro ta'sirining mahsulidir.

REFERENCES

1. Sagdullaev, P. (2022). Modern approaches and innovations in teaching foreign languages. *Андрьяновские педагогические чтения*, 1(1), 210-212.
2. Сагдуллаев, П. К. (2022). Технология развития языковых компетенций у будущих учителей английского языка. *Наука и образование сегодня*, 3(72), 49-51.
3. Сагдуллаев, П. К. (2021). Развитие языковых компетенций у будущих учителей английского языка. *Наука. Культура. Искусство: актуальные проблемы теории и практики*, 1(2), 270-272.
4. Sagdullayev, P. K. (2020). Raqamli texnologiyalar vositasida bo'lajak o'qituvchilarning til kompetensiyalarini rivojlantirish. *PEDAGOGIKA*, 5(1), 19-21.
5. Сагдуллаев, П. К. (2020). Инновационная деятельность педагогов в изучении студентами иностранных языков. *Наука и образование сегодня*, (3 (50)), 46-47.
6. Sagdullayev, P. K. (2019). Chet tillarni o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvning ahamiyati. *Ўқитувчининг касбий компетентлигини оширишда инновацион ёндашувлар*, 1(3), 52-53.
7. Исломов, И. Н., Сагдуллаев, П. К. (2016). Марказий Осиё давлатлари иқтисодий ва ижтимоий географияси фанидан электрон дарслик. Тошкент, 1(1), 220.
8. Sagdullayev, P. K., Mamadaliyeva, A. (2014). Differences between American English and British English. *Десятые Виноградовские чтения*, 1(1), 470-473.

9. Sagdullayev, P. K. (2014). The features of Sonorants. *Десятые Виноградовские чтения*, 1(1), 465-467.
10. Maksumov, A. G.; Sagdullayev, P. K. (2012). Xorijiy til ta'limini modernizatsiya qilish muammolari. *Xorijiy til ta'limini modernizatsiya qilish muammolari*, 1(1), 129-131.
11. Nuritdinovna Ilhamova, I., Rasuleva, N. Z., Dzugaeva, Z. R., Tashmetova, S., & Pulatova, Z. A. (2020). Content and technology of teacher training in pedagogy and psychology. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(6), 11076-11087.
12. Nuritdinovna, I. I. (2022). Improving the speech skills of students of Non Philological areas of education in the context of socio-cultural competence. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(02), 412-418.
13. Ilkhamova, I. (2022). Issues of improving socio-cultural competence of students in foreign language lessons. *Oriental Journal of Philology*, 2(1), 30-42.
14. Mamatkulov, K., Giyasova, U., Djuraev, A., Ilkhomova, I., & Baymanova, N. Eđitim Modernizasyonunun Ana Faktörlerinden Biri Olarak Yabancı Dil Öğretmenlerinin Mesleki Yeterliliğinin Geliştirilmesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 7(13), 281-291.
15. Yunusova, N. A. (2022). Features of teaching a foreign language to preschool children. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(3), 641-646.
16. Юнусова, Н. А. (2022). Хорижий тилларни ўқитишда инноватив методлардан фойдаланиш. *ТДПУ илмий ахборотланомаси*, 1(1), 106-109.
17. Yunusova, N. A. (2022). Formation of Foreign Language Speech skills in Preschool Children. *Экономика и социум*, 4(95), 200-204.
18. Yunusova, N. A. (2022). Origin development and types of the field of linguistics. *International conference on Advance Research in Humanities Sciences and Education*, 1(2), 55-65.
19. Юнусова, Н. А. (2012). Психодиагностика как необходимая составная часть педагогического мастерства читателя. *Олимпиада бола тарбияси*, 1(2), 121-125.
20. Кобилова, Ш. Х., Сафарова, Ф. А., & Ахророва, Г. У. (2022). Перспективные возможности внедрения инклюзивного образования в жизнь сообщества. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 2(10), 441-443.
21. Кобилова, Ш. Х., Икромова, Н. Ф., & Болиева, Н. Т. (2022). Инклюзивное образование и его эффективность в социально-педагогической. *Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali*, 2(10), 438-440.
22. Усаров, Ж. Э., Кобилова, Ш. Х. (2022). Инклюзив таълим ва унинг ижтимоий-педагогик омиллари. *Халқаро тажрибалар ва ривожланиш истиқболлари*, 1(3), 275-277.
23. Кобилова, Ш. Х., Абдурахимова, Д. (2022). Инклюзив таълимни ташкил этишдаги имкониятлар ва мавжуд муаммолар. *Халқаро тажрибалар ва ривожланиш истиқболлари*, 1(3), 267-268.
24. Кобилова, Ш. Х., Бобохонова, М. (2022). Кўриш нуқсонига эга шахслар нутқи ва мулоқотининг нутқий бўлмаган воситаларини ривожлантириш усуллари. *Образование и наука в XXI веке*, 5(24), 579-581.
25. Қодирова, Ф. У., Кобилова, Ш. Х. (2021). Таълим кластери асосида инклюзив таълимга жалб этилган ўқувчилар ҳаёт хавфсизлигини таъминлаш шарт-шароитлари. *Муаммо ва уларнинг ечимлари*, 2(2), 85-86.

26. Усаров, Ж. Э., Эшнаев, Н. Ж., Кобилова, Ш. Х. (2021). Педагогик инновацион таълим кластер лойиҳасини амалиётда қўллаш самарадорлиги ва истиқболлари. Педагогик таълим кластери муаммо ва ечимлар, 1(2), 305-313.
27. Қодирова, Ф. У., Кобилова, Ш. Х. (2021). Повишение качества инклюзивного образования в условиях педагогического инновационного кластера. Педагогик таълим кластери, 1(1), 109-115.
28. Усаров, Ж. Э., Кобилова, Ш. Х. (2021). Инклюзив таълимнинг назарий ва концептуал масалалари. Фан таълим ва амалиёт интеграцияси, 3(2), 37-45.